

بسمه تعالی

تعریف فضا و مفاهیم فضایی

از:

دکتر محمدرضا حافظ نیا، استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

فضا: فضا عبارتست از مجموعه ای از مکانها که با هم دارای ارتباط نظام یافته و سیستماتیک باشند. در مقیاس شهرها، کلیت شهر بر روی نقشه، یک مکان است. ولی شهر خود دارای فضای سه بعدی است که واجد انبوهی از مکانهای خردتر است که در درون شهر با یکدیگر دارای روابط سیستماتیک می باشند. بر این اساس فضای شهری در واقع یک اکوسیستم جغرافیایی را تشکیل می دهد.

رابطه فضایی: عبارتست از کنش متقابل بین مکان ها، و به عبارتی رابطه ای که بین حد اقل دو جزء فضای جغرافیایی بر قرار می شود. رابطه فضایی دو بخش دارد:

۱. کالبد فیزیکی : شاخص کالبدی رابطه فضایی، شبکه های ارتباطات می باشد (الکترونیک، حمل و نقل و راه، آب و فاضلاب، توزیع کالا، انرژی، سازمان، الکترونیته، رسانه و غیره).

۲. جریان ها : شاخص آن، محتوایی است که درون این شبکه ها جا به جا می شود (انسانها، وسایط، پول، کالا، مواد، سیالات، اندیشه، پیام، تصویر، الکترون، فوتون، فرمان، بخشنامه و غیره).

سیستم فضایی: مجموعه ای از روابط عمودی و افقی است که منعکس کننده رابطه کارکردی (نقش در سیستم) و فیزیکی (فاصله) بین عناصر و اجزاء فضای جغرافیایی (اکوسیستم جغرافیایی) است. رابطه سیستماتیک هم می تواند افقی (رابطه با همتا) باشد. برای مثال رابطه دو شهرستان، دو دانشکده، دو اداره، دو شهر با همدیگر. هم می تواند عمودی (رابطه با فرادست و فرو دست) و سلسله مراتبی باشد. رابطه تهران با سایر مراکز شهری، از این گونه مراکز می باشد. یا رابطه دانشگاه و دانشکده.

ساختار فضایی: ترکیب فیزیکی و جفت و جور شدن عناصر فضایی یا دکوراسیون فضا. حالتی است که عناصر فضایی با هم سازمان نمادین پیدا می کنند. اگر ساختار فضایی بر پایه یک سیستم فضایی شکل بگیرد و سازمان منطقی پیدا کند، اکوسیستم و فضای جغرافیایی مربوطه از توازن، تعادل، زیبایی، کارآمدی، پیشرفت، آرامش زیستی برای سازه انسانی خود برخوردار می شود. در این صورت فضا و اکوسیستم جغرافیایی به زیستگاهی بهینه، رضایت بخش و آرمانی برای سازه انسانی مستقر در آن تبدیل می شود. ساختار فضایی بیانگر آمایش فضا و یا استقرار منطقی و سیستماتیک عناصر و اجزا در فضای جغرافیایی مربوطه است.

عناصر و اجزای فضا که ساختار فضایی را شکل می دهند برای آن فضا، هویت ساز می شوند.

هویت فضایی از ساختار فضایی ناشی می شود. با تغییر ساختار فضایی (عناصر و اجزای آن) هویت فضا نیز تغییر میکند. هویت فضا، کارکرد و نقش کلی فضا را مشخص می نماید.

آمایش فضا / آمایش سرزمین (spatial planning) یا (spatial organizing) به عمل سازماندهی فیزیکی فضا و نیز تنظیم روابط سیستماتیک و استقرار منطقی عناصر و اجزای فضا می گویند. به عبارتی علم و هنر ترکیب و تجلی منطقی عناصر ساختاری و روابط سیستماتیک در فضای جغرافیایی. (تنظیم دکوراسیون فضا).

برنامه ریزی و آمایش سیاسی فضا : به سازمان دادن یا جفت و جور کردن و تنظیم روابط عناصر فضا که از ماهیت سیاسی برخوردار است اطلاق می شود. حوزه بندی انتخاباتی، مکان یابی مراکز خدماتی و اداری و نیز پایتخت ها، رابطه سلسله مراتبی استانها و مراکز، تقسیمات کشوری و مسائل مرزی، مثال هایی برای آن می باشد.

بی نظمی فضایی، آشفتگی فضایی، ناهنجاری فضایی و یا اغتشاش فضایی؛ به حالتی اطلاق می شود که عناصر فضا به گونه ای مکان یابی و استقرار یابند که مکمل هم نباشند، یا کارکرد همدیگر را خنثی کنند و یا با هم سینرژی و هم افزایی نداشته باشند. می توان گفت که بسیاری از مشکلات و ناهنجاری های فضایی ریشه در مکان یابی غیر منطقی و نادرست عناصر و اجزای فضایی دارد که خود باعث اغتشاش فضایی می گردد. مسائلی نظیر بحران محیط زیست، ترافیک، ناآرامی سیاسی، نا امنی، فقر و توسعه نیافتگی، تفاوت و تبعیض فضایی، آلودگی هوا، نامناسب بودن الگوی مسکن، توزیع نامتعادل جمعیت در سطح شهر، توزیع نامتعادل ثروت در سطح شهر، حاشیه های عقب افتاده، ساختارهای مرکز-پیرامون و غیره از جمله ناهنجاری های فضایی می باشند که بخش عمده آن ناشی از تصمیمات سیاسی است. بخشی از آن نیز ناشی از مسائل فنی- تخصصی نظیر فقدان یا نامناسب بودن الگوهای تیبیک مکان یابی می باشد.

بهترین مکان جغرافیایی برای استقرار پدیده های فضایی کجاست؟ این موضوع از اصلی ترین سوالات در علم جغرافیا می باشد. مکان بهینه برای استقرار یک یا چند پدیده فضایی کجاست؟ یعنی تولید مدل های تیبیک مکان یابی. یعنی برای مکان استقرار یک پدیده، ویژگی های جغرافیایی بهینه تعریف کردن.

در واقع برای آمایش فضا، یا برنامه ریزی و ساماندهی فضا و اکوسیستم جغرافیایی اولین گام، مکان یابی منطقی پدیده ها و سلولهای فضا است. مکان یابی نیز نیازمند الگوهای تیبیک نظری و کاربردی است که باید توسط پژوهشگران علم جغرافیا تولید شود. زیرا که مکان و فضا از مفاهیم پایه در علم جغرافیا می باشد.